

Welten, J., *In dienst voor Napoleons Europese droom. De verstoring van de plattelandssamenleving in Weert* (Dissertatie Utrecht 2007, Leuven: Davidsfonds, 2007, 751 blz., €39,50, ISBN 978 90 5826 499 2).

‘Welkom in dit boek vol levensverhalen!’ (13), zo begroet Joost Welten (1963) de lezer in de ‘Inleiding’ van zijn proefschrift over de gevolgen van de Napoleontische dienstplicht in het Land van Weert, waarop hij in oktober 2007 aan de Rijksuniversiteit Utrecht promoveerde. En inderdaad, deze vuistdikke dissertatie barst bijna uit zijn kaft van de hoeveelheid biografische informatie over lotelingen en remplaçanten, over dienstplichtontduikers en deserteurs, over overheidsdienaren als de prefect en de *maire*, over gendarmes en douaniers. De sporen die al deze personen in een veelheid van archieven in binnen- en buitenland hebben nagelaten, zijn door Welten nauwgezet verzameld en geanalyseerd. Deze prosopografische benadering heeft hij – in afwijking tot wat gebruikelijk is – niet in de eerste plaats gebruikt om zijn gegevens te kwantificeren, maar om inzicht te krijgen in het doen en laten van de betrokkenen, en zo mogelijk ook in hun achterliggende motieven en ideeën. Hij probeert dat door de lotgevallen van een groot aantal representatieve individuen zo gedetailleerd mogelijk in beeld brengen of – misschien beter – te verbeelden. In deze bewuste keuze voor een narratief-anekdotische aanpak ligt de kracht van zijn boek, maar ook de zwakte.

Centraal in deze dissertatie staat de vraag hoe de Napoleontische overheid de militaire dienstplicht – ‘het kernstuk van de nieuwe verhouding tussen burger en staat’ (15) – in geannexeerd gebied effectief wist in te voeren. Welten koos daarbij voor de regio Weert, niet zozeer omdat hij daar zelf geboren en getogen is, maar vanwege de unieke onderzoeksmogelijkheden die deze Noord-Limburgse grensstreek biedt. In tegenstelling immers tot het overgrote deel van het huidige Nederland, dat pas in juli 1810 bij het keizerrijk werd ingelijfd, maakte het kanton Weert als onderdeel van *Meuse-Inférieure* – één van de negen ‘Belgische’ departementen – al vanaf begin oktober 1795 deel uit van Frankrijk. De gevolgen van de conscriptie voor deze autarkische, traditionele, rooms-katholieke plattelandsgemeenschap kunnen hier daarom vanaf de invoering in 1798 tot het einde van het Franse bewind in 1814 worden gevolgd, mede ook omdat de Franse administratie – een ander voortbrengsel van de moderne centralistische staat – hierover goed bewaard is gebleven.

Welten heeft zijn boek ingedeeld in dertig min of meer op zich zelf staande hoofdstukken, waarin telkens één aspect van de organisatie en gevolgen van de conscriptie op microniveau aan bod komt. In verscheidene hoofdstukken is het betoog opgehangen aan de wederwaardigheden van één persoon. Zo blijkt uit de lotgevallen van de dagloner Jean Ramaekers hoe effectief de Franse overheid optrad tegen dienstplichtontduikers, terwijl wij uit het levensverhaal van Dominicus Kneepkens te weten komen wat deze schoenmakerszoon bewoog om tegen betaling te dienen als remplaçant. Het levensverhaal van Joannus Leonardus Henckens laat ons vervolgens weer zien hoe deze koopmanszoon een nieuw beroepsperspectief in het leger vond en daar een subalterne officiersrang wist te bereiken. Fraai is ook het portret dat wordt geschetst van

Jean-Baptiste Roggieri, een typisch voorbeeld van een Napoleontische carrière-bureaucraat, die er als ijverig, kundig en doortastend prefect van *Meuse-Inférieure* voor zorgde dat de conscriptiewetgeving overeenkomstig de keizerlijke wil tot uitvoering werd gebracht.

Sommige hoofdstukken behandelen bepaalde verschijnselen die met de conscriptie samenhangen. Zo kunnen wij onder meer lezen over een *undercover*-operatie van de gendarmerie om een netwerk voor hulp aan dienstplichtontduikers op te rollen, en komt elders de houding van de rooms-katholieke clerus ten opzichte van de conscriptiewetgeving ter sprake: vóór het concordaat van 1801 stond deze hier afwijzend tegenover om daarna te berusten in het onvermijdelijke. Niet ieder hoofdstuk is overigens direct gerelateerd aan het onderwerp. Dat over ‘De marktplaats van vleselijke genoegens’ bijvoorbeeld is meer een algemene uiteenzetting over de seksuele ervaringen van jongemannen in die tijd, waarin lotelingen – en zeker die uit het Land van Weert – slechts sporadisch voorkomen. Er zijn trouwens wel meer onderdelen van dit boek die zonder bezwaar hadden kunnen worden ingekort of zelfs geschrapt. Het is namelijk niet echt nodig om, wanneer het beroep van een dienstplichtige of van diens vader ter sprake komt, daarop onmiddellijk een uiteenzetting te laten volgen over het schoenmakersvak, de koperslagerij, de edelsmeedkunst, het middelbaar onderwijs, de graansmokkel of de arbeidsmigratie van schaapherders. Ook de beschouwingen over de verschillende vormen van mondelinge informatieoverdracht of over de muzikale ervaringen die een enkele Weertlander in diensttijd opdeed als trompetter, zijn niet echt onontbeerlijk voor dit boek.

Daarmee komen wij bij het belangrijkste punt van kritiek op *In dienst voor Napoleons Europese droom*: het is allemaal te veel en te wijdlopig. Hoe helder en toegankelijk hij ook schrijft, hoe evocatief en enthousiast hij ook vertelt, hoe behulpzaam hij de lezer ook bij de hand neemt om hem na alle zijpaden, tussenstops en vergezichten weer naar het rechte pad terug te leiden, Welten vraagt een bijna bovenmenselijke inspanning van zijn publiek. Zich beroepend op het ‘uniek bronnenmateriaal’ waarover hij beschikt en ‘het intrinsieke belang’ om daaruit zoveel mogelijk details weer te geven, wil hij zich niet beperken. ‘Het is ook de belangrijkste reden waarom dit boek zo dik is geworden en zo’n omvangrijk notenapparaat kent’ (18), voegt hij er ter verontschuldiging aan toe. Maar duizend bladzijden is niet mis! Dat moet ook het Davidsfonds in Leuven hebben gedacht toen het besloot alleen het 751 bladzijden tellende tekstgedeelte in druk uit te geven en de 335 bladzijden aan bijwerk via zijn website ter beschikking te stellen. De omvang van Weltens boek heeft deze Vlaamse uitgeverij er overigens niet van weerhouden de tekst met uitzonderlijk veel (onbekende) kleurenafbeeldingen te illustreren.

De genoemde kritiek betreft echter de presentatie van de onderzoeksresultaten, niet het onderzoek zelf. Welten heeft in het verbluffend kort tijdsbestek van drie jaar niet alleen de relevante literatuur bestudeerd en een grote verscheidenheid van archivalia systematisch doorgenomen, maar ook nog eens de eindtekst voltooid. Met zijn dissertatie heeft hij het onderzoek naar de praktijk en de gevolgen van de Napoleontische conscriptie verder gevoerd dan dat van Nathalie Petiteau in *Lendemains d’Empire* (2003), terwijl hij menige

misvatting van de Franse autoriteit Alain Pigeard in *La conscription au temps de Napoléon* (2003) heeft weten te corrigeren. Op niet eerder beproefde wijze heeft Welten aan de hand van de gereconstrueerde levensverhalen van bijna zeshonderd Weertlandse dienstplichtigen van zeer nabij laten zien hoe ingrijpend en indringend de moderne staat een plattelandssamenleving verstoorde.

A.J.C.M. Gabriëls, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Schokkenbroek, J.C.A., *Trying-out. An Anatomy of Dutch Whaling and Sealing in the Nineteenth Century, 1815-1885* (Dissertatie Leiden 2008, Amsterdam: Aksant, 2008, 366 blz., €29,90, ISBN 978 90 5260 283 7).

Walvisvaart is een thema dat op een constante belangstelling kan rekenen. Voor wat de Nederlandse activiteiten op dit gebied betreft, is het meest bekend over de zeventiende, achttiende en twintigste eeuw: de tijd van opkomst, bloei en einde. In dit boek heeft de schrijver echter gekozen voor de veel minder bekende negentiende eeuw. Dat lag niet voor de hand. Voorafgaand onderzoek door anderen had er geen aantrekkelijk beeld van geschilderd. Slechts weinig rederijen, verspreid over met name Amsterdam, Rotterdam en Harlingen, namen eraan deel. Ze deden dat op een enkele uitzondering na heel traditioneel, zonder stoomschepen of harpoenkanonnen, en met veel overheidssteun. Wie het boek leest, zal echter ontdekken dat wie de negentiende eeuw overslaat daarmee ook voorbijgaat aan de overgang naar het harpoenkanon, het stoomschip en naar walvisvaart ten zuiden van de evenaar. Zonder dit was de Nederlandse Antarctische walvisvangst van na de Tweede Wereldoorlog moeilijk voorstelbaar geweest.

Het boek kent een strakke opbouw. Het begint met een overzicht van de Nederlandse walvis- en robbenvangst in de voorafgaande periode. Vervolgens wordt uitvoerig ingegaan op de financiële steun van de overheid in de jaren 1815-1855, gevolgd door de activiteiten in de vangstgebieden in de Zuidzee (1827-1849) en in de Arctis (1815-1885). Hierna komen de schepen en bemanningen aan bod, gevolgd door een hoofdstuk over de markt voor de vangstproducten. Het laatste hoofdstuk is gewijd aan de vraag naar de winstgevendheid van deze speciale vorm van 'visserij'. Een uitvoerige samenvatting rondt het boek tenslotte af. Kortom: een veelomvattende scope, die alle aspecten van het bedrijf raakt.

Rond 1750 raakte Nederland zijn leidende positie in de walvisvaart – naar later bleek definitief – kwijt aan Britten en Amerikanen. Het bleek niet in staat om zich bezig te gaan houden met de vangst van andere walvissoorten in nieuwe vangstgebieden. Pas in 1827 werd in Nederland een serieuze vangstexpeditie naar de Zuidzee georganiseerd. Met name in Amsterdam en Rotterdam trok deze veel aandacht. Deze tocht werd door vijf andere gevolgd, maar die bleken evenmin winstgevend. De schrijver wijdt dit aan het gebrek aan steun van de overheid in Nederlands-Indië, de onbekendheid met de potvisvangst,

problemen met de afzet van de vangstproducten en de moeizame recruitering van bemanningen. Volgens Schokkenbroek lag dit aan de, in vergelijking met de Arctische walvisvaart, veel langere reisduur: men was jaren in plaats van maanden onderweg. Hij wijst er verder op dat de reders probeerden de Nederlandse achterstand in kennis van vangsttechnieken in te halen door Amerikaanse en Britse experts mee te laten varen. De bemanningen hadden hierdoor een gemengde samenstelling. Het feit dat er regelmatig ruzies voorkwamen tussen de Amerikaanse, Britse en Nederlandse zeelui is een teken aan de wand dat de leerdoelstellingen niet gehaald werden. De Franse walvisvaarthistoricus Thierry du Pasquier trof bij zijn onderzoek vergelijkbare ruzies tussen Amerikaanse en Franse bemanningsleden aan en wees daarbij uitvoerig op de weigering van de Amerikaanse scheepsofficieren om hun kennis en vaardigheden met anderen te delen. Dit kan op Nederlandse schepen dezelfde rol hebben gespeeld. Had de schrijver de Franse pogingen om zich de South Sea Fishery eigen te maken meer in zijn betoog betrokken, dan had de theorievorming daardoor een bredere basis kunnen krijgen.

Reistijden waren in de Arctische walvisvaart aanmerkelijk korter. In de regel voer men in maart of april uit, om in juli of augustus terug te keren. In de eerste helft van de negentiende eeuw ging het vooral om robbenvangst bij Jan Mayen en in de tweede plaats om walvisvangst bij Noordwest Spitsbergen, zo nu en dan afgewisseld met Straat Davis. Na 1850 ging het vrijwel alleen nog om robbenvangst. Het vangstseizoen begon in april, als de robben zich op het ijs begaven om hun jongen te werpen. Na een week of zes waren de jonge robben in staat om te zwemmen en was het seizoen afgelopen. Wie zijn ruim dan nog niet voldoende had gevuld, kon zich nu richten op de walvisvangst. De beste gelegenheid daarvoor was dan echter voorbij. Een vraag die daarbij opkomt, is waarom met name Harlinger reders zo hardnekkig vasthielden aan Duitse commandeurs van Sylt en Föhr met hun voorkeur voor de robbenvangst. Schotse walvisvangstexperts hadden hun kennis ten nutte van Nederlandse reders kunnen aanwenden, maar dat is hen nauwelijks gevraagd. Dat is vreemd omdat de bevolking van met name de Shetland eilanden door contacten via de haringvisserij heel positief ten opzichte van Nederlanders was gestemd. Een gemiste kans om de winstgevendheid van walvis- versus robbenvangst duidelijk tegenover elkaar te zetten.

Schokkenbroek vergelijkt de Nederlandse prestaties op het gebied van de scheepsbouw en vangsttechnieken voortdurend met die in het buitenland, en daarbij bleven we op verre achterstand staan. Schotten en Noren experimenteerden er lustig op los met buskruit en stoom, waardoor de vangstmogelijkheden aanzienlijk vergroot werden. Nederlandse reders gaven echter de voorkeur aan handharpoenen en houten zeilschepen met een relatief grote en dure bemanning. Schokkenbroek verwijt dit de reders, wier houding mogelijk werd bepaald door de hogere kosten van stoomaandrijving. Het kan echter ook aan een zeker traditionalisme onder Nederlandse zeelui hebben gelegen. Zij waren gewend om schade door zeeijs op allerlei manieren provisorisch te herstellen, bijvoorbeeld door met geteerd zeildoek of stukken spek de gaten te stoppen. Dat ging wel bij houten, maar niet bij ijzeren schepen. Oude houten schepen waren overigens even bruikbaar als nieuwe, en het is verbazing-